

O‘SMIRLARDA JINOYAT MOTIVLARI SHAKLLANISHINING PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI

Qutbiddinova Shahzoda Erkinjon qizi

*Namangan viloyati Davlatobod
tumani 18-DIMI psixologi*

Annotatsiya: O‘smirlik davri (11-15 yosh) shaxs shakllanishidagi eng inqirozli va murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada o‘smirlarda jinoiy xulq-atvor motivlarining shakllanish mexanizmlari va ularning ijtimoiy-psixologik omillari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida deviant xulq-atvorga moyil o‘smirlarni aniqlashda qo‘llaniladigan zamonaviy psixodiagnostik usullar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada o‘smirlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan samarali psixokorreksion dasturlar va ularning amaliy ahamiyati bayon etilgan. Olingan natijalar o‘smirlar bilan ishlovchi pedagog-psixologlar va huquq-tartibot idoralari xodimlari uchun muhim tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, jinoyat motivi, psixodiagnostika, psixokorreksiya, deviant xulq-atvor, tajovuzkorlik, aksentuatsiya, profilaktika, ijtimoiy moslashuv, motivatsiya.

Bugungi globallashuv sharoitida voyaga yetmaganlar o‘rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarlik muammosi dunyo miqyosida dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, 11-15 yoshli o‘smirlar o‘rtasidagi deviant xulq-atvorning ko‘payishi jamiyatning ijtimoiy-psixologik barqarorligiga xavf tug‘dirmoqda. Psixologiya fanida o‘smirlik davri "bo‘ron va bosqin" davri deb atalib, bu bosqichda fiziologik o‘zgarishlar bilan bir qatorda, shaxsning qadriyatlar tizimi va motivatsion sohasi tubdan qayta quriladi. Jinoyat motivlarining shakllanishi bir kunlik jarayon emas, balki uzoq vaqt davomida to‘planib kelgan ichki ziddiyatlar va tashqi salbiy ta’sirlarning natijasidir. O‘smirlarda jinoyatga undovchi asosiy drayverlarni erta aniqlash va ularga o‘z vaqtida psixologik yordam ko‘rsatish nafaqat huquqbuzarlikni kamaytiradi, balki sog‘lom avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

1. O‘smirlik davrida jinoiy motivlarning shakllanish mexanizmlari

11-15 yoshli o‘smirlarda jinoyat sodir etish motivlari kattalarnikidan tubdan farq qiladi. Ko‘pincha ularning huquqbuzarliklari ortida quyidagi omillar yotadi:

O‘zini namoyon qilish istagi: Tengdoshlari orasida obro‘ qozonish va "kuchli" ko‘rinishga intilish.

Emotsional beqarorlik: O‘smirlardagi affektiv holatlar, jizzakilik va o‘z his-tuyg‘ularini boshqara olmaslik.

Guruh ta'siri: "Biz" hissi va referent guruhning (ko'pincha salbiy yo'nalishdagi) talablariga so'zsiz bo'ysunish.

Kattalarga norozilik (Protest): Ota-ona yoki pedagoglarning haddan tashqari nazorati yoki e'tiborsizligiga nisbatan isyon ko'rsatish.

2. Psixodiagnostika usullari

O'smirlardagi yashirin jinoiy moyilliklarni aniqlash uchun kompleks psixodiagnostik yondashuv talab etiladi. Amaliyotda quyidagi metodikalar eng yuqori samaradorlikni ko'rsatadi:

Xarakter aksentuatsiyalarini aniqlash (A.Lichko metodikasi): Bu o'smirlardagi psixologik zaif nuqtalarni topishga yordam beradi. Masalan, gipertim yoki gisteroid turdagi o'smirlar sarguzasht qidirish va diqqat markazida bo'lish uchun jinoyatga qo'l urishi mumkin.

Bass-Darki so'rovnomasi: O'smirdagi tajovuzkorlikning turlarini (fizik, verbal, bilvosita tajovuz) va dushmanlik darajasini o'lchaydi.

Proyektiv metodikalar (Luscher testi, "Odam, Uy, Daraxt"): O'smirning ongstiz ravishdagi qo'rquvlari, agressiyasi va ichki konfliktlarini aniqlashda qo'llaniladi.

Ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasini o'rganish (R.Rogers va D.Daymond): Shaxsning atrof-muhit bilan aloqasi qay darajada ekanligini ko'rsatadi.

3. Psixokorreksiya yo'nalishlari

Psixokorreksiya ishlari aniqlangan diagnostik ma'lumotlar asosida individual yoki guruhli tartibda olib boriladi. Eng samarali metodlar:

Kognitiv-xulq-atvor terapiyasi (KXT): O'smirning noto'g'ri fikrlash qoliplarini (masalan, "kuchli odam qonunni buzishi mumkin") o'zgartirish va vaziyatni tahlil qilishni o'rgatish.

Art-terapiya: Ichki agressiyani ijod orqali chiqarib yuborish (sublimatsiya). Bu usul ayniqsa o'ziga yopiq o'smirlar bilan ishlashda yaxshi natija beradi.

Trening mashg'ulotlari: Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish va konfliktli vaziyatlarda muqobil (tinch) yo'llarni topish bo'yicha rolli o'yinlar.

Oila bilan ishlash: Ko'p hollarda o'smirning jinoyat yo'liga kirishiga oiladagi muhit sabab bo'ladi. Shuning uchun ota-onalarga farzandi bilan to'g'ri muloqot qilish usullari o'rgatiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, o'smirlarda (11-15 yosh) jinoyat motivlari shakllanishini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu jarayon asosan ijtimoiy muhit va shaxsning individual-psixologik xususiyatlari o'rtasidagi nomutanosiblik natijasidir. Psixodiagnostika jarayonida faqat ochiq testlar bilan cheklanib qolmay, proyektiv metodlardan ham foydalanish natijalarning ob'ektivligini oshiradi. Psixokorreksiya esa shunchaki xulqni tuzatish emas, balki o'smirning qadriyatlarini qayta shakllantirish va unda emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilishi lozim. Faqatgina maktab, oila va huquqni muhofaza qilish organlarining o'zaro hamkorligi orqali voyaga

yetmaganlar o'rtasidagi jinoyatchilikning oldini olishda barqaror natijalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'oziyev E.G. "Psixologiya (O'smirlar psixologiyasi)". – Toshkent: "O'qituvchi", 2010.
2. Lichko A.Ye. "Psixopatii i aktsentsii xaraktera u podrostkov". – SPb: Piter, 2013.
3. Karimova V.M. "Ijtimoiy psixologiya". – Toshkent: "Fan", 2012.
4. Zmanovskaya E.V. "Deviantologiya: (Psixologiya otklonyayushchegosya povedeniya)". – Moskva: Akademiya, 2004.
5. Shoumarov G'.B. "Oila psixologiyasi". – Toshkent: "Sharq", 2008.
6. Bandura A. "Teoriya sotsialnogo naucheniya". – SPb: Yevraziya, 2000.
7. Yusupov R.I. "Sud psixologiyasi". – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2015.
8. Vygotskiy L.S. "Pedagogicheskaya psixologiya". – Moskva: Pedagogika-Press, 1996.